

УДК 343.983(477)

Є.С. Манько, *головний судовий експерт*

Сумського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ, ПОНЯТТЯ ТА ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСОБИ ЗА ОЗНАКАМИ ЗОВНІШНОСТІ

Розглянуто історичний аспект ідентифікації особи за ознаками зовнішності, наведено науково обґрунтовані теоретичні засади цього процесу, дефініції основних понять, визначено коло завдань та об'єктів ідентифікації особи за ознаками зовнішності.

Ключові слова: зовнішність, габітоскопія, індивідуальність, рефлексорність, відносна стійкість, ознака, властивість, прикмета.

Рассмотрен исторический аспект идентификации личности по признакам внешности, приведены научно обоснованные теоретические принципы данного процесса, дефиниции основных понятий, определен круг задач и объектов идентификации личности по признакам внешности.

In the article the history of development, concepts and theoretical basis of identification on the basis of appearance, description is made scientifically grounded theoretical principles defined range of tasks and objects are the definitions of basic concepts.

Одним із найскладніших завдань у процесі розкриття та розслідування правопорушень є криміналістичне встановлення особистості, тобто ідентифікація (ототожнення) живих осіб і трупів. Серед розмаїття форм ототожнення (за слідами пальців рук, ніг, ДНК-профілем, зовнішністю тощо) визначальна роль у їх встановленні за статистикою належить саме ідентифікації особи за ознаками зовнішності.

Ідентифікація особи за ознаками зовнішності базується на індивідуальності зовнішнього вигляду особи та відносній його незмінності (стійкості).

Питання ідентифікації особи за ознаками зовнішності неодноразово порушували у своїх працях учені-криміналісти В.О. Снетков, О.М. Зінін, З.І. Кірсанов, П.Г. Орлов, М.М. Герасимов, Ю.П. Дубягін та ін. Вони досліджували питання використання ознак зовнішності особи для її ототожнення, описували засоби і методи, які застосовують для розшуку та встановлення осіб під час розкриття та розслідування злочинів. Проте в їх працях розглянуто загальні проблеми ототожнення особи за ознаками зовнішності, які стосуються насамперед оперативної чи судово-слідчої ідентифікації. Експертну форму ідентифікації висвітлено значно менше — лише в деяких працях В.О. Снеткова, О.М. Зініна, Ю.П. Дубягіна [1, с. 101]. І хоча вчені й заклали підвалини теоретичних засад ідентифікації особи за ознаками зовнішності, проте більшість праць зазначеної проблематики видано достатньо давно, а отже, є потреба систематизувати наявні теоретичні і практичні напрацювання у цій сфері

та актуалізувати їх відповідно до вимог сьогодення.

Практика ототожнення особи за ознаками зовнішності налічує багато століть. Так, ще в XI ст. в Росії ознаки зовнішності слугували не лише для впізнання, їх фіксували у певних документах — своєрідних упізнавальних картах.

Відтворення особливостей зовнішності людини і мальовані портрети використовували з метою розшуку осіб, які переховувалися від правосуддя. Відома практика використання витворів мистецтва з цією метою в Середньовічній Європі та Середній Азії. Зокрема, відомого вченого Авіценну розшукували за допомогою портрета, намальованого художником, який знав його близько. Літературні джерела повідомляють про використання таких портретів у поліцейській практиці європейських держав уже в XIV ст.

Перше документально зафіксоване використання суб'єктивного портрета для розшуку злочинця датовано 1908 роком, коли у Лейпцигу за відібраними у картотеці трьома знімками і свідченнями очевидців було виготовлено та опубліковано в газетах мальований портрет злочинця.

У період між Першою та Другою світовими війнами такі суб'єктивні портрети використовували епізодично. Лише після Другої світової війни їх почали використовувати більш широко, зокрема, у криміналістичній практиці Австрії, США, ФРН та низці інших країн. Так, починаючи з 1957 року малюнок для виготовлення суб'єктивних портретів доволі часто використовували криміналісти Польщі, пізніше у практику польської міліції було впроваджено «ідентифікатор мальовано-композиційний».

Використання мальованих портретів для встановлення особи злочинця хоча й було доволі успішним, проте супроводжувалося певними труднощами. Зокрема, очевидець далеко не завжди міг чітко й повно описати ознаки зовнішності особи, а художник — правильно зрозуміти та відтворити такий опис. Як допомогу очевидцю та художнику криміналісти почали використовувати допоміжні зображення. Так, у поліцейському управлінні міста Сент-Луїс (США) під час виготовлення мальованих портретів очевидцю та художнику пропонували користуватися таблицею малюнків типів елементів обличчя. У поліції Нижньої Саксонії (ФРН) під час виготовлення мальованих портретів використовували фотознімки, які пред'являли очевидцю. Він обирав ті з них, які, на його думку, найбільше підходили. Елементи зовнішності зображених осіб відтворювали у мальованому портреті, який виконував художник [2, с. 45].

Слід зазначити, що метод виготовлення мальованих портретів не завжди задовольняв практиків ще й через те, що складно було знайти кваліфікованого художника. Це спонукало криміналістів до винаходу інших, більш простих способів виготовлення суб'єктивних портретів.

У 1952 році начальник реєстраційної служби поліції в місті Ліллі (Франція) П. Шабо запропонував виготовляти суб'єктивні портрети з фрагментів фотографічних зображень осіб, причетних до вчинення злочину. Метод було названо «фоторобот». Згідно з цим методом оператор пропонував очевидцю переглянути серію фотознімків і відібрати ті з них, на яких сфотографовано осіб, схожих на особу, яку потрібно ідентифікувати. Із відібраних фотознімків оператор у той чи інший спосіб монтував складений фотокомпозиційний портрет.

Спочатку за методом П. Шабо суб'єктивний портрет виготовляли шляхом розрізання відібраних знімків на фрагменти та подальшого їх монтажу, потім було запропоновано спеціальний планшет, який полегшував процес монтажу портрета.

Методика набула великої популярності, у кожному підрозділі зберігався комплект фотознімків, не було потреби у великій кількості технічних засобів. Поступово розроблялися різні технічні пристосування, які полегшували та прискорювали виготовлення фотокомпозиційного портрета (планшети, блоки, проектори тощо) [3, с. 38].

У 1956 році комісар судової поліції Франції Ж.М. Шомель запропонував використовувати для монтажу суб'єктивного портрета заздалегідь підготовлені фрагменти фотознімків, розрізані у вигляді геометричних фігур і портрет-рамку, в яку вставляли ці фрагменти.

Трохи пізніше, у 1960 році, інспектор служби ідентифікації в Женеві М. Морель запропонував удосконалити метод «фоторобот».

У 1968 році британський Інженер Дж. Пенри запропонував нову модель фоторобота, в якій принцип монтажу суб'єктивного портрета базувався на типових фрагментах фотознімків і портреті-рамці. Ця модель була виготовлена у 1970 році і отримала назву «фото-фіт».

Перші експертизи встановлення особи за ознаками зовнішності виконав у дореволюційні роки К.Г. Прохоров. Під час проведення експертиз у процесі ототожнення він використовував ознаки словесного портрета. Так в основу ідентифікації особи за ознаками зовнішності було покладено вчення про словесний портрет [4, с. 45].

Першу спробу створення системи криміналістичної (злочинної) реєстрації злочинців за результатами вимірювань голови, вух, ніг, грудей і довжини тіл ув'язнених було зроблено у 1860 році директором тюрми в Лувені (Бельгія) Стевенсом.

У 1881 році чиновник паризької поліції А. Бертильон розробив власну комплексну систему результатів вимірювань, що слугували засобом ідентифікації особи. Свою систему А. Бертильон описав у брошурі «Практичне застосування антропометрії».

Перший радянський посібник зі створення та використання словесного портрета «Справочный подручный альбом для работников уголовного розыска» було розроблено М.С. Бокаріусом та видано в Харкові. Посібник призначався для оперативних працівників. Його було видано малим тиражем, а отже, за межі України він потрапив в обмеженій кількості.

У 1925 році було видано працю Г. Шнейкера «Учение о приметах для опознания», яку також було призначено для працівників кримінального розшуку [5, с. 20].

Найдоступніше питання ідентифікації за фотокартками було висвітлено у праці М.Д. Вороновського «Уголовная техника», виданій у 1931 році. Автор писав: «Портретная экспертиза является одним из сложных видов идентификационного исследования, производство подобных экспертиз может поручаться лишь экспертам, которые обладают достаточным опытом». Згідно з методикою цього дослідження детально вивчають ознаки зовнішності, які відобразилися на відповідних фотографіях, та роблять їх опис за системою словесного портрета.

У 1973 році В.О. Снетков запропонував назвати вчення про зовнішність особи габітоскопією (від лат. габітус — зовнішність та гр. скопео — розглядаю).

Трьома роками пізніше один із розділів криміналістичної техніки — «Криміналістичне ототожнення особи за ознаками зовнішності» А.Ю. Пересунькін запропонував назвати судовою габітологією (лат. габітус — зовнішність та гр. логос — поняття, думка). Цей термін передбачає не лише зорове сприйняття зовнішності особи в цілому, а й сприйняття будь-яких інших її зовнішніх ознак, у тому числі голосу, мови тощо [6, с. 79].

Отже, в історичному розвитку процесу ідентифікації особи за ознаками зовнішності можна умовно виокремити такі етапи: виготовлення мальованих портретів, створення суб'єктивного портрета, розробка основ експертизи встановлення особи за ознаками зовнішності, криміналістичне ототожнення особи за ознаками зовнішності як розділ криміналістичної техніки, розробка сучасних теоретичних засад ідентифікації особи за ознаками зовнішності.

Розробка наукових основ і методики ідентифікації особи за ознаками зовнішності базується на кількох природничих науках: анатомії та фізіології особи, судової медицини та деяких розділах математики.

При встановленні тотожності особи велике значення має встановлення загальної характеристики її зовнішності, що дає змогу уявити її зовнішність у цілому, виявити найпомітніші ознаки зовнішності, швидко виокремити особу, яку розшукують, у натовпі тощо. Загальний зовнішній образ людини використовують під час реєстрації живих осіб і трупів, розшуку осіб за ознаками зовнішності, впізнання тощо. Аналіз загального зовнішнього образу проводить експерт, який досліджує фотознімки людей з метою встановлення їх тотожності.

Нині дослідження ознак зовнішності людини проводять у межах фототехнічної, портретної та голографічних зображень експертизи. Науковими основами такої експертизи є криміналістика, її наукові концепції, теорія криміналістичної ідентифікації, теорія та практика антропології, анатомії, медицини.

Предмет зазначеної експертизи становлять фактичні дані, які встановлюють на основі спеціальних знань у галузі судового портретознавства і які мають значення для кримінальної справи [7, с. 12].

Експертизи фототехнічна, портретна та голографічних зображень вирішують завдання двох видів:

- ідентифікаційні;
- неідентифікаційні.

Ідентифікаційні завдання спрямовані на встановлення індивідуально-визначеної тотожності особи шляхом аналізу, порівняння, оцінки ознак, зафіксованих на матеріально-фіксованих відображеннях людини.

Неідентифікаційні завдання вирішують у разі потреби отримання певної характеристики людини за її фотозображеннями чи іншими об'єктами (наприклад, за черепом), а також під час встановлення фактів, пов'язаних із виготовленням фотографії [8, с. 28].

Портретна ідентифікація є одним із різновидів експертного ототожнення особи, що ґрунтується на діагностиці рис її зовнішнього вигляду та подальшому її розпізнанні. Суб'єктами цієї ідентифікації є експерти з різних напрямів: криміналісти, медики, антропологи. Наукову основу портретної експертної ідентифікації становлять теоретичні положення філософії, логіки, медицини, антропології, антропометрії, габітоскопії та інших наук.

Методологія портретних досліджень ґрунтується на загальній теорії судових доказів, теорії криміналістичної ідентифікації та теорії діагностики. Вона передбачає застосування таких методів:

- діалектичний як загальний метод пізнання;
- загальні (описування, спостереження і порівняння, експеримент, моделювання), математичні (вимірювання, обчислення, геометричні побудови), логічні

(аналіз, синтез, індукція, дедукція, гіпотеза, аналогія);

– окремі: фізичні (оптичні), медичні, антропометричні, косметологічні тощо;

– спеціальні для розв'язання наукових завдань криміналістики (зіставлення відносних величин, зіставлення біологічної асиметрії тощо) [9, с. 13—16; 10, с. 11].

Використання в експертній практиці ознак зовнішності людини зумовлено їх властивостями: індивідуальністю, відносною стійкістю, рефлекторністю.

Індивідуальність зовнішності особи — це її неповторність і відмінність від решти людей. Ця властивість зовнішності особи дає змогу ідентифікувати її, тобто встановити тотожність певної особи за її зовнішніми рисами. Хоча впродовж життя зовнішність людини змінюється, проте у межах певного періоду часу за нормальних умов розвитку її зовнішній вигляд не зазнає істотних змін і залишається відносно стійким.

Властивість зовнішності людини відображатися в пам'яті інших людей, на фотознімках, у малюнках, описах тощо називають рефлекторністю. Завдяки їй є змога збирати, накопичувати та вивчати дані про зовнішність.

Одним із проявів рефлекторності зовнішності особи є наочність — властивість зовнішності сприйматися на вигляд і бути закріпленою різними достовірними способами. Наочність забезпечує можливість аналізу зовнішності людини під час спостереження, утримання в пам'яті, відновлення в описах, портретах та інших відображеннях [11, с. 35].

Як відомо, загальна методика будь-якої криміналістичної експертизи містить чотири основних стадії: попередню (ознайомлювальний і підготовчий етапи), детальну (роздільне та порівняльне дослідження), оцінювально-синтезуючу (з аналізом усіх отриманих під час дослідження результатів, їх синтезом й аргументацією висновків) та оформлювальну, заключну (з оформленням фототаблиці та складанням експертного висновку) [10, с. 45].

У криміналістиці та слідчій практиці часто-густо поняття ознаки визначають через властивість і, навпаки, властивість інтерпретують як ознаку. Таке тлумачення визначень здебільшого є справедливим, але потребує уточнення для окремих теорій науки криміналістики.

Ознака — це сторона об'єкта (те, чим він відрізняється від йому подібних), межа його якості, його форма, розмір і відносне положення частин цілого, за допомогою яких можна визначити або описати об'єкт. А отже, зовнішні властивості об'єктів у криміналістиці доцільно називати ознаками.

Відмітною ознакою є прикмета. Навіть за однією прикметою можна розшукати та ототожити людину [9, с. 27].

Властивість — це зазвичай внутрішня сторона об'єкта, його якість у межах будь-якого тіла. Найчастіше властивість є неочевидною. Спостерігач пізнає внутрішні властивості опосередковано, оскільки вони виявляються в русі, під час взаємодії об'єктів. Отже, властивості відрізняються від ознак як у логічному, так і в криміналістичному розумінні.

З огляду на зазначене під час ідентифікації особи за ознаками зовнішності доцільно вживати поняття «ознака», а не «властивість», адже досліджують виключно зовнішні характеристики особи.

Як зазначає В.О. Снетков, усі ознаки зовнішності особи можна поділити на три групи [12, с. 98]:

1) загальнофізичні і демографічні (прізвище, ім'я, рік народження, національність, місце роботи тощо);

2) відомості стосовно злочинної діяльності (судимості, відбуття покарання, клички, взяття на облік тощо);

3) зовнішні (статура, обличчя, волосся, чоло, брови, очі, ніс, шрами, татуювання тощо).

Така система поділу ознак зовнішності не є бездоганною. Зокрема, ознаки другої групи, по суті, є демографічними (соціальними) відомостями.

Отже, ідентифікація особи за ознаками зовнішності має давнє коріння. Нині цей вид дослідження базується на науково-обґрунтованих теоретичних засадах, визначеному колі завдань, об'єктів, наявній класифікації ознак, проте ці питання потребують певної актуалізації відповідно до умов і вимог сьогодення.

Список використаної літератури

1. *Задеренко С.В.* Портретна експертна ідентифікація на сучасному рівні / С.В. Задеренко // Криміналістичний вісник. — 2005. — № 1 (3). — С. 101—110.

2. *Степанін В.С.* Криминалистическое отождествление при идентификации. Криминалистика и судебная экспертиза / В.С. Степанін. — К., 1982. — 180 с.

3. *Орлов П.Г.* Идентификация личности по фотокарточкам / П.Г. Орлов. — М. : ВШ КГБ при СМ СССР, 1974. — 120 с.

4. *Криминалистика* / [под ред. Р.С. Белкина]. — М., 1987. — 350 с.

5. *Зинин А.М.* Установление преступников и других лиц по признакам внешности / А.М. Зинин, М.Н. Овсянникова. — Омск, 1982. — 160 с.

6. *Снетков В.А.* Словарь основных терминов судебно-портретной экспертизы / В.А. Снетков, А.М. Зинин. — М. : ВНИИСЭ МЮ СССР, 1970. — 60 с.

7. *Алексеев В.П.* География человеческих рас / В.П. Алексеев. — М. : Мысль, 1974. — 280 с.

8. *Винниченко И.Ф.* Типологические признаки внешности человека / И.Ф. Винниченко, А.М. Зинин ; под общ. ред. Т.И. Алексеевой. — М. : ВНИИ МВД СССР, 1975. — 180 с.

9. *Снетков В.А.* Габитоскопия / В.А. Снетков. — Волгоград : ВНИИ МВД СССР, 1979. — 280 с.

10. *Дубягин Ю.П.* Использование данных о внешности человека в раскрытии и расследовании преступлений / Ю.П. Дубягин, Ю.Г. Торбин. — М., 1987. — 68 с.

11. *Павлов Г.М.* Пластическая анатомия / Г.М. Павлов, В.Н. Павлова. — М. : Искусство, 1967. — 260 с.

12. *Снетков В.А.* Портретная криминалистическая экспертиза по фотокарточкам / В.А. Снетков. — М. : ВНИИ МВД СССР, 1981. — 160 с.